

BIHARI MIHÁLY

Mérlegen a politikatudomány

1. A hazai politikai tudományok megkésett fejlődésének okai között indokolatlan lenne arra hivatkozni, hogy a magyar tudományos gondolkodásban nem voltak komoly előzményei a politikáról való igényes elmélkedésnek.

Ha a politikaelmélet tudományos tradícióit keressük, akkor a 18. század végéig érdemes visszamennünk, bár természetesen ezek az elemzések nem tekinthetők a mai értelemben vett politológia produktumainak.

A reformkor nagy gondolkodói a politikai „közírást” és publicisztikát fejlesztették ki elsősorban, de mindvégig támaszkodva a tudományos gondolkodás eredményeire. Politikai röpiratokat, reformterveket készítettek, amelyek azonban nem nélkülözték a tudományos igényű megalapozottságot. A legjobb közírók és publicisták felhasználták a társadalomtudomány nagy alkotásait, a történelemtudományok, a jogtudományok, a filozófia, a politikai gazdaságtan és a pszichológia fontosabb műveit egyaránt. A múlt századi közírók és publicisták ismerték és közvetítették a francia, a német és az angol tudományos irodalmat. Széchenyi és Kossuth elméleti munkáit is, de különösen Eötvös József, Szalay László, Lukács Móric, majd később Kemény Zsigmond és Csengery Antal, Trefort Ágost műveit az elméleti igényesség és a tudományos színvonal jellemezte.

Az egyetemi oktatásban a 18. század végétől kapott helyet a politika mint sajátos ismeretanyag, amely természetesen ebben az időben még magában foglalta a statisztikai, a közgazdaságtani, az államigazgatási és szervezési, valamint a szűkebb értelemben vett politikai ismereteket. A jogászképzésben heti 4 órában tanulták a hallgatók már a 19. század elejétől ezt a politikai-kameralisztikai ismeretanyagot. A múlt század közepétől és főleg a század végén már kifejezetten politikai elméleti szemléletű tankönyvek jelentek meg, amilyen Kautz Gyula: *Politika vagy*

országásztan című két kötetes munkája (1862), vagy Concha Győző: *Politika* című műve, amely 1894-ben jelent meg. A szűkebb értelemben vett politikaelméleti alkotások mellett a szociológia és a jogtudomány művei voltak azok, amelyek tudományos igényességgel dolgozták fel a politika világát. Elsősorban Pulszky Ágost, Pikler Gyula és Somló Bódog nevét kell a múlt század végéről, e század elejéről megemlítenünk. Az állam- és jogbölcselet című diszciplína művelői természetesen mindig a normatív megközelítésen túlmutatva vizsgálták a politika jelenségkörét, így Ágoston Péter vagy a már említett Somló Bódog, később pedig Moór Gyula, Horváth Barna, Korniss és Magyary Zoltán.

A politikaelmélet történeti előzményei megvoltak tehát a magyar tudományos gondolkodásban, sőt az egyetemi szintű oktatásban is. Elmondhatjuk azt is, hogy a politikaelmélet művelői természetesen nem tudták kivonni magukat a korabeli társadalomtudományok főbb irányzatainak hatása alól. A 19. században elsősorban a jogászai szemléletű vizsgálódások kerültek előtérbe, de mellettük egyre markánsabbá váltak az összegező jellegű, a jogi normatív megközelítést csak részben alkalmazó kutatók. Itt említhetjük meg Eötvös József munkásságát, Kemény Zsigmond és Concha Győző műveit. A múlt század végén és a század elején a szocialista és radikális eszmék és politikai doktrínák hatottak elsősorban. Az irányzat művelői közül Jászi Oskárt, Ágoston Pétert és Szabó Ervint érdemes megemlíteni. A századfordulón alapított és megindult társadalomtudományi folyóiratok szinte késedelem nélkül közvetítették a nagy társadalomelméleti műveket a francia, a német és az angol nyelvterületről. Alexis de Tocqueville művei, Spencer filozófiai írásai, Comte és Saint Simon, vagy Marx munkái is kis késéssel magyarra fordítva a szélesebb olvasóközönség számára is hozzáférhetőek voltak. A szocialista és a radikális baloldali szellemi irányzatok mellett liberális és konzervatív indíttatású tudományos művek is megjelentek a politikáról, a politika világáról.

A két világháború között a politikáról való gondolkodást elsősorban a szociológia termékenyítette meg. Kifejezetten politikai, politológiai művek nemigen születtek, de a szociológiai tanulmányok és a szociográfiák nagymértékben hatottak a politikáról való tudományos gondolkodásra. Elegendő talán Bibó István, Erdei Ferenc, Csécsy Imre, Kovács Imre, Féja Géza műveire utalnunk.

Fennmaradt, sőt továbbfejlődött tehát a politika tudományos vizsgálatának igénye, még akkor is, ha nem vitathatjuk, hogy a politikai-ideológiai készletés, meghatározottság erősen érezhető volt.

Az 1945 utáni politikai-elméleti vitákban azért néhány éven át még megfigyelhetjük a szakszerűsége, a tudományos szempontok érvényesítésére tett erőfeszítéseket. Az azonban már más kérdés, hogy 1947–48-tól kezdődően a politikáról már csak ideológiakusan lehetett beszélni, írni, s hogy tudományos életünkben, és persze az egyetemi oktatásból is, jórészt kiszorult a politológia.

A politikai jelenségek és törvényszerűségek vizsgálata az úgynevezett ideológiai tárgyak hatáskörébe került, elsődleges szemponttá a gondo-

latok fegyvelése és az ideológiai tételekhez igazítása vált, a tudományos vizsgálódásnak a pusztá igénye is „elhajlásnak” minősült. A párttörténet, a „történelmi materializmus”, majd a „tudományos szocializmus” oktatása, művelése igen kevés valós eredményt hozott, viszont elzárta az utat a társadalomtudományok és ezen belül a politikatudomány fejlődése, az új eredmények közlése elől. Ez vezetett el egy sajátos tudományos „emlékezetvesztéshez”, ezért tűnhetett — s részben tűnik még ma is — új divatnak, jobb esetben új diszciplínának a politikatudomány művelése.

Az „emlékezetvesztés” inkább „emlékezettörlés” volt, hiszen a magyar politikai gondolkodás nagy alakjai mintegy három évtizeden át elő sem fordulhattak az államról, a politikáról írott művekben és az oktatásban.

A tudományos gondolkodás brutális manipulációja a politikai tudományokat sújtotta a legjobban, a tudományból ideológia és apológia lett, az ideológiából leegyszerűsített szemináriumi tételek gyűjteménye.

A politikai tudományok teljes szellemi leépülésével és kiszorulásával a marxista társadalom- és történelemmagyarázat egésze is hitelét veszítette, hiszen a mindennapi lét legjelentősebbé és túlsúlyossá vált szférájáról — a politikai viszonyokról és alrendszeréről — nem tudott sem a kapitalizmusra, sem a szocializmusra vonatkozóan hiteles és adekvát magyarázatot adni.

Elmozdulás és előrelépés ebből a helyzetből először a „marxizmus reneszánsza” után (a hatvanas, hetvenes években) következett be, addig alig vagy egyáltalán nem ismert Marx-művek és írások felfedezése után (a német ideológia, Gazdasági-filozófiai kéziratok, Grundrisse).

A hazai politikaelméleti gondolkodás első megtermékenyítő erejű szellemi hatása tehát nem a nyugati politikaelméleti irodalomból jött, hanem Marx néhány újonnan és újraolvasott művéből. A második megtermékenyítő szellemi hullám és erő a kortárs nemzetközi politikatudományi irodalom megismerése, adaptálása és kritikai feldolgozása volt. Ez még ma is erős késésben van, de a hatvanas évek végétől olyan szerzők művei kerültek kiadásra, mint C. W. Mills, O. Riesman, M. Weber, E. Fromm, H. Simon és a marxista A. Gramsci, Aszmusz, E. Bloch, Z. Bauman, L. Althusser, J. Wiatr és mások.

A harmadik megtermékenyítő szellemi erő mintegy másfél évtizede van kibontakozóban, hatása most kezd érződni, nevezetesen a magyar politikai gondolkodás történeti hagyományainak az újrafelfedezése, beleértve a közelmúlt műveit és szerzőit is (Eötvös József, Széchenyi István, Kemény Zsigmond, Pulszky Ágost, Somló Bódog, Jászi Oszkár, de legfőképpen Bibó István szellemi hagyatéka). Az újrafelfedezett vagy újraolvasott szerzők közé kell sorolnunk A. Tocqueville, Machiavelli és J. S. Mill műveit is.

A hazai politikai tudományokat a legfrissebb, negyediknek nevezhető szellemi hatás most éri, nevezetesen a kortárs nemzetközi politikatudományi szerzők műveinek hatása. Elegendő az újabban megjelent hazai művek lábjegyzeteit és hivatkozásait szemügyre vennünk, ott találjuk

T. Parsons, K. W. Deutsch, A. Sartori, D. Easton, H. V. Wiesenman, A. Etzioni, S. Verba, R. Dahl, Lindbloom, Schumpeter, N. Luhman, J. Habermas, M. Duverger és a többiek neveit és műveit.

2. A politikatudomány mint „félíg érett” tudomány nem a maga intézményesült formájában játszott szerepet a magyarországi demokratizálódás folyamatában, hanem tucatszámú művelőjének közéleti szerepvállalásával és a politikatudomány professzionalizációja érdekében tett erőfeszítései révén. A hetvenes években még szó sem lehetett a politológia, a politikaelmélet műveléséről, csak a nyolcvanas évek elején és közepén tehetette meg kezdő lépéseit a politikatudomány. Miközben a politikatudomány a maga tudományos „szabadságharcát” vívta az ideológiai determinációval szemben, egyidejűleg tucatszámú (sajnos nem több!) művelője közéleti szerepet vállalva hitelesítette a politikáról és a hatalmi viszonyokról való tudományos igényességű gondolkodást. Kritikai jellegű gondolkodás volt ez — mint a társadalomtudományok túlnyomó többségében —, és kezdetben legfőbb feladatának tekintette a sokáig tabuként tisztelt és a tudományos vizsgálódások elől elzárt politikai-hatalmi szféra törvényszerűségeinek a feltárását. Pusztán annak a ténynek, hogy az ideológiai tételeken túlmutatva szociológiai-empirikus vizsgálódások tárgyává tették az egypárti diktatúra hatalmi viszonyait, a tudományos kutatások elől addig elzárt terület megismerésére került sor, óriási revelatív értéke volt. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az ideológiai vitákat elkerülve, a múltból megőrzött vagy a kortárs nyugati modern politikaelméleti szemlélettel vizsgálni lehet a diktatórikus szocializmus hatalmi rendszerét, a pártirányítás mechanizmusait, az állami és pártszervek viszonyát, a hatalmi pozíciókba kerülés folyamatait és a hatalom működésének szociológiai jellemzőit. Ezeknek a viszonyoknak a puszta leírása, tudományos analízise önmagában óriási tudományos nővumot jelentett, de természetesen egyúttal a fennálló politikai-hatalmi viszonyok kritikáját is. Éppen ezért az ideológiailag túldeterminált politikai vezetés, teljesen érthető módon, mindvégig ellenzéki tudományként kezelte — rendszerkritikai funkciója miatt — a politikaelméletet, csakúgy, mint a korábbi évtizedben a szociológiát.

A politikaelmélet és a politikai szociológia kutatói jórészt „felderítő” munkát végeztek, pusztán azért, hogy hozzáférhessenek a politikatudomány természetes tárgyához, a politikai és hatalmi viszonyokhoz. A tudományos elemzések kritikai funkciója természetszerűen együtt járt a tudományos kutatások normatív funkciójának előtérbe kerülésével, vagyis azzal, hogy a politikai és hatalmi viszonyok jellegének, főbb törvényszerűségeinek feltárásával együtt kidolgozták a kívánatosnak vélt és ítélt demokratikus megoldásokat is és okulásul „mellékelték” a feltárt politikai-hatalmi törvényszerűségekhez. A nyolcvanas évek politikaelméleti műveit tehát a kritikai szemlélet mellett a normatív modellalkotás igénye is mindvégig jellemezte. Az évtized hazai politikatudományában ezért elsősorban a *kritikai és a normatív szemlélet* uralkodott.

A politikaelmélet és a politikai szociológia művelőinek jelentős része azzal, hogy kritikai-analitikus szemlélettel közelített a politikai és a

hatalmi viszonyokhoz, egyúttal közéleti funkciót is teljesített, óhatatlanul részesévé vált a reformtörekvéseknek és a demokratizálódási folyamatoknak. Túlzás nélkül állíthatjuk azt, hogy az a tucatnyi kutató-tudós, akik a politikai-hatalmi viszonyok tudományos igényű elemzésével, együtt vállalták, hogy a közélet fórumain feltárják a politikai hatalmi viszonyok jellemzőit és rámutatnak arra, hogy miként lehetne radikális reformokkal a politikai-hatalmi viszonyokat demokratizálni és átalakítani, egyidejűleg egyfajta politikai-közéleti és egyfajta tudományos, tudományt teremtő feladatot teljesítettek. A kritikai funkció háttérbe szorulásával azután a politikaelmélet művelői egyre markánsabban elváltak sajátos szemléletük, tudományos indíttatásuk és a kortárs nemzetközi politikatudomány hatásai révén.

3. A politikatudomány professzionalizációjának időszakában még nehéz egymástól markánsan elválo iskolákat, főbb irányzatokat megkülönböztetni. Az elmúlt húsz évben azonban egy-egy neves, markáns szemléletű politológus körül — ha nem is iskolák — irányzatok és megközelítési módok kezdtek kialakulni. Legalább ennyire hatott azonban a nemzetközi politikatudomány műveinek hazai adaptálása, amely egyúttal a különböző irányzatokhoz kapcsolt egy-egy, főleg fiatalabb kutatót. A hazai politikatudományban ma még nem annyira a politikaelmélet ismert vagy újonnan alakuló irányzatainak, iskoláinak az elválasztása, hanem inkább az *igényesség mércéje* a fő vízválasztó. Fontosnak tartom annak hangsúlyozását is, hogy a hazai tudományos műhelyekben — 3–4 politikaelméleti kutató és oktatóbázis létezik ma Magyarországon — nem egységű, hanem nagyon sokféle szemléletű kutató működik. A tudományos nézetek és szemléletek sokfélesége, pluralitása minden oktató- és kutatóegységre jellemző.

Magyarországon ma lényegileg három komoly intézményi-szervezeti bázisa van a politikatudománynak: az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának Politológia Tanszéke, a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Politikaelméleti Tanszéke, az MTA Politikai Tudományok Intézete. Ezek a szervezeteken és intézményeken belül is egy-egy kutató viszonylag jól elkülönülő irányzatot képvisel, kialakult iskolákról, irányzatokról ma még nemigen beszélhetünk. Bizonyos tendenciák, kifejlődőben levő irányzatok azonban már megfigyelhetők.

Kezdetből fogva markánsan jelen volt a hazai politikaelméleti kutatásban és oktatásban a *rendszerelméletű* analitikus politikaelmélet, amelynek művelői elsősorban Pokol Béla és Bihari Mihály.

10–15 éve alakult ki és egyre inkább erősödik az *empirikus szociológiai indíttatású* politikaelmélet, melynek rangos képviselői: Kulcsár Kálmán, Kéri László, Boros László, Gázsó Ferenc, Hankiss Elemér, Stumpf István, Kulcsár László. A fiatalabb korosztály tagjai között található elsősorban az ún. *intézményelemző* kutatók, akik a nemzetközileg ismert politikaelmélet irányzataihoz kapcsolódva, azok eredményeit közvetítve, egy-egy politikaelméleti irányzat hatása alatt végzik kutatómunkájukat. Ide tartozik Szabó Máté, Bozóki András, Körösi András, Paczolay Péter, akik mindenekelőtt a politika jelenségvilágának egy-egy alrend-

szerét vizsgálják és kutatják behatóbban. Véleményem szerint ugyancsak ehhez az intézményelemző irányzathoz tartozik Schmidt Péter és Szoboszlai György.

A hazai politikatudomány professzionalizációjának kezdeteitől fogva markánsan jelen van a történeti szemléletű irányzat. Ehhez az irányzathoz kapcsolódnak Schlett István elmélettörténeti munkássága és kutatásai, Széll János, Gombár Csaba, Vida István, Szabó Miklós és a történettudomány néhány kiemelkedő alkotójának munkássága. Ezek a kutatások a politikátörténet és a szűkebb értelemben vett politikaelmélet határán folynak, ami teljesen érthető és elkerülhetetlen. A fiatalab kutatók közül Gyarmati György, Kiss József kutatásai is idetartoznak.

Sajátos műfajt képviselnek a politikaelméleten belül a politikai publicisztika, a „*hírlap politológia*” művei és szerzői. A politikai és hatalmi viszonyok iránti érdeklődés, a politikai átmenet folyamatainak gyors elemzése természetes módon termelte ki és állította sok tekintetben előbbre, mindenesetre a nagyközönség érdeklődésének homlokterébe ezt a gyorstollú, az igényesebb elméleti művekből csipegető műfajt, a politikai gyors-elemzést és a „*hírlapi politológiát*”. Hatása ellentmondásos, tudományos színvonala nagyon vegyes.

A politikatudomány szaktudománnyá válásával mindinkább háttérbe szorult az az átmeneti irányzat és műfaj, amelynek a nyolcvanas években (főleg az évtized első felében) még nagyszámú művelője volt: az *ideológiai ihletésű*, a tudományos szocializmus, a történelmi materializmus szemléletét hordozó és frazeológiáját használó irányzat, amelyen belül egyszerre léteztek a rendszert védő és a rendszerkritikai iskolák. Művelői ma már kivonulóban vannak a hazai politikatudományból.

4. A politikai tudományok megkésett fejlődéséből adódóan ma még nagyon szűk mind az oktatásban, mind a kutatásban a politikaelmélet szervezeti-intézményi bázisa.

A hazai felsőoktatásban a politikatudománynak lényegében két számottevő centruma van, az ELTE ÁJK Politológia Tanszéke és a budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Politikaelméleti Tanszéke. Mindkét helyen megindult a politológus szakképzés. Az ELTE ÁJK Politológia Tanszékén nappali tagozatos és posztgraduális politológus szakképzés egyaránt van. Fontos előrelépés, hogy 1993 őszétől a Miskolci Egyetemen is beindul a politológus szakképzés. A többi tudományegyetemen inkább csak kialakulóban vannak a politikaelméleti tanszékek, így a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen, a szege-di József Attila Tudományegyetemen, és a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetemen. A politikaelméleti tanszékek itt még az integrálódásukért, az oktatási folyamatban való részvételükért harcolnak, és azért, hogy elfogadtassák: a politikáról és a hatalomról szóló ismereteket lehet ideológiától függetlenül, szaktudományos igénnyel tanítani. A felsőoktatás többi intézményében lényegileg perifériára szorítottan, egy-két oktató és kutató képviselőjében van jelen a politikatudomány, de nem intézményesített és professzionalizált formában. A továbbfejlődés útja: a vidéki tudományegyetemen meg kell erősödniük a politi-

katudományi tanszékeknek, a politikatudomány főbb témaköreit felölelő állandó jellegű tantárgyi kínálatot kell teremteni, színvonalas oktatógarnitúrát kell kialakítani, és az ott oktató kollégáknak erőteljesebben be kell kapcsolódnuk a politikatudományi publikálás folyamatába. Jelentős változást az hozhat, ha a szakképzés keretében egyre nagyobb számban diplomát szerző politológus kerül majd az oktató- és a kutatóintézményekbe. Erre azonban még öt-hat évet várni kell.

A Tudományos Akadémián belül elfogadottá vált a Politikai Tudományok Intézete, amelynek keretében négy-öt politikatudományi témakörben folyik színvonalas, nemzetközi mércével mérve is igényes kutatás. A politikatudomány professzionalizációja és intézményesülése során a legfontosabb lépések a következők lehetnek: a kutatók, műhelyek bekapcsolódása országosan kiemelt kutatási programokba, egyre több önálló szervezeti egység kialakítása, új, fiatal szakembergárda alkalmazása, publikáláshoz segítése és képzése, a nemzetközi tudományos és oktatási kapcsolatok szélesítése és erősítése, a politikatudomány fogalmi apparátusának, nyelvezetének mind szélesebb körű elsajátítása és használata a tudományos publikációkban, a tudományos fokozattal rendelkező kutatók körének bővülése és minél több fiatal kutató belföldi és külföldi ösztöndíjakhoz juttatása. Úgy tűnik, a politikatudományi kutatások eredményeinek megjelentetéséhez szükséges folyóiratok, nemcsak a szűk értelemben vett szakfolyóiratok, megfelelő publikációs lehetőséget biztosítanak a szakma számára.

5. A politikatudománynak rendkívül jelentős szerepe lesz a politika professzionalizációjában Magyarországon. Az átmeneti időszakban az új politikai elitbe nagyszámú politikailag képzetlen, professzionális politizálásra alig alkalmas politikus került be. A választásokon és a pártokon belüli generáció- és vezetőváltások folyamatában egyre nagyobb lesz az igény a politika világában eligazodni képes, elméletileg felkészült és a szakszerű politizáláshoz szükséges szakismeretekkel rendelkező profi politikusokra. Ebben a sajátos szocializációs és képzési folyamatban a politikatudományi oktatásnak és kutatásnak rendkívül nagy a szerepe. Ugyanakkor nagymértékben megnő a politikatudomány tágabb, politikai szocializációs, a politikai kultúrát, az állampolgári ismereteket terjesztő szerepe is.

A hazai politikatudomány együtt fog meghonosodni és professzionálizálni a magyar demokráciával.